

Іван Подік

Національна академія внутрішніх справ, Україна

ЮРИДИЧНЕ НОРМОТВОРЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ (ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Ivan Podik

National Academy of Internal Affairs, Ukraine

LEGAL RULEMAKING WITHIN PHILOSOPHICAL-LEGAL DISCOURSE (PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS)

The article considers communicative-discursive methodology of philosophical legal analysis of lawmaking and legal rulemaking correlation in the concept of phenomenological approach. The analysis of the language of law allows to claim that a legal rule is a socio-cultural phenomenon, which exist beyond the instrumentarium of legal science, acquires a worldview scale, and is not limited by scientific and methodological significance. It shouldn't be considered as an exceptionally legal configuration, technical means of law architectonics. Legal rulemaking fixes adequacy of punishment for a committed crime or a caused damage in certain canons of liberties and obligations, within the framework of allowed and banned; it regulates relations between people, social settlements, countries and regions.

Key words: philosophy of law, methodology, language of law, paradigm, rulemaking.

Вступ. Нині Україна переживає складний період переорієнтації зі східної на західну парадигму культури, відходить від запровадженого у ній проросійського політико-правового устрою і намагається перейти до західноєвропейських стандартів суспільних відносин. Механізм такого переходу знаходиться в юридичному нормотворенні, оскільки те, що у суспільстві вважається нормальним, а отже – правильним, корисним, доцільним, фіксується у змісті поняття «норма». У контексті філософії права вона розглядається такою, що відображає культурні смисли попереднього історичного розвитку народу і проектує його подальші перспективи¹.

Актуальність дослідження. Трансформація суспільних процесів з одного на інший соціальний устрій у теоретичному плані завжди супроводжується кризою у світоглядній методології, що позначається у сучасній юридичній науці термінами «переосмислення», «імплементация», «інновації» тощо. Натомість це передбачає залучення до наукових досліджень широкого, різноманітного філософського інструментарію, накопиченого протягом багатовікової історії людства. Філософія є тим «містком», який узагальнює творчий потенціал людства та експлікує його у різнобічні галузі знань у вигляді методології пізнання. В епоху інформаційних технологій, котрі створює віртуальний світ символів, юридичне нормотворення може розглядатись із філософсько-правових позицій комунікативно-дискурсивної методології.

Аналіз досліджень та публікацій. З того часу, коли юридичне нормотворення в Україні виокремилось у самостійну галузь знань, значно поповнився його теоретико-методологічний арсенал. Ініціювали розвиток даного напрямку Ю. Л. Бошицький, В. М. Карташов, В. В. Копейчиков, А. М. Колодій, А. Г. Забзалюк, В. В. Степанян, А. А. Соколова, І. П. Лихолат, М. М. Марченко, О. Г. Мурашин, М. Г. Оношко, О. Д. Тихомиров, Ю. С. Шемшученко.

Останнім часом зусиллями правників накопичено значний теоретичний матеріал з різнопланових аспектів дослідження процесу «правотворення», яке почасти вживається як синонім «нормотворення». В останні роки проведено ряд наукових конференцій, відомими правознавцями підготовлена низка монографічних робіт, а молодими українськими вченими успішно завершені дисертаційно-дослідницькі проекти. Значний доробок у теорію правотворчого процесу вносять ученні М. П. Альчук, М. М. Воппенко, О. І. Гвоздік, Є. А. Гетьман, Н. А. Гураленко,

¹ Ібрагімов, М.М. (1995). Філософія права як самостійна наукова дисципліна. *Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС*. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 3–7.

Т. В. Грушкевич, Т. О. Дідич, Н. М. Душек, В. С. Ковальський, І. П. Козінцев, М. В. Костицький, Л. Г. Матвеева, В. С. Малента, М. П. Молибога, Д. А. Монастирський, О. А. Нечипоренко, О. В. Павлишин, С. В. Плавич, Т. С. Подорожна, С. В. Прийма, А. Я. Сметаняк, П. О. Стюпіна.

Потребу у з'ясуванні сутності понять права (правності), відмінності їх від закону (законності) академік М. В. Костицький пояснює тим, що «у зв'язку з визначенням та застосуванням в Україні прецедентної практики Європейського суду з прав людини та інших європейських судів національна правозастосовна практика спирається не лише на вітчизняні закони та нормативні акти, а й на прецеденти вказаних судів»¹. Зазвичай теоретико-правова наука розглядає процес нормотворення у контексті розвитку різнопланових галузей юридичної науки, наповнюючи у такий спосіб їх конкретним змістом. Попередній процес наукової диференціації у правотворчості передбачав суспільну потребу більш чіткої визначеності сутності юридичних норм та деталізацію механізму їх застосування. Наприклад, Є. А. Гетьман у монографічній роботі «Нормотворча діяльність органів виконавчої влади в Україні: правовий зміст і проблемні питання», всебічно і детально аналізує систему функцій нормотворчої діяльності органів виконавчої влади нашої держави, що дозволяє, на його думку, конкретизувати підзаконні акти первинного регулювання суспільних відносин, удосконалити законодавство і очистити його від застарілих, не діючих приписів та удосконалити нові².

Стан досліджень. Філософсько-правова методологія має світоглядний характер, позаяк інтегрує юридичне нормотворення у загальне наукознавство, з одного боку, збагачує його гуманітарною складовою, а з іншого – запозичує універсальні засоби комунікації. У такій площині багато вчених намагаються зорієнтувати сучасну філософсько-правову думку до пошуку вихідних складових мови права. Правознавець А. О. Нечипоренко зазначає, що у зв'язку з трансформаційними процесами в українському суспільстві «право наповнюється новим змістом (змінюється його образ, юридичний алгоритм), складаються нові його форми (змінюється їх перелік, функціональні параметри)»³.

Закономірно, що розширення філософсько-гуманітарного забезпечення спричинило поліфонію дефінітивних інтерпретацій юридичних понять, термінів, новел. «Розпочати на початку 90-х років минулого століття правові перетворення, – пише Т.С. Подорожна, – не сприяли чіткості й точності вияву законодавчої волі в нормативно-правових актах. Такі зміни призвели до ускладнення юридичних понять та термінів, громіздкості словосполучень і юридичних конструкцій і, як наслідок, – до ускладнення текстів нормативно-правових актів, що порушують вимоги правил нормотворення, а саме: зрозумілості, простоти і доступності мови, чіткості й однозначності понять, термінів, формулювань»⁴.

Завдяки повторюваності у текстах нормотворчих конструкцій, юриспруденція зберігає культурно-історичну традицію, бо «археологія мови» «прагне до відповідності слів і понять, що є важливою рисою мови юриспруденції»⁵. У такому сенсі стає доцільним використанням лінгвістичного терміна «парадигма» у його феноменологічній інтерпретації юридичного нормотворення.

Мета статті: актуалізувати необхідність застосування феноменологічного аналізу у філософсько-правовій методології юридичного нормотворення, що дасть змогу систематизувати різнопланові підходи до нього у соціокультурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Для філософії права настав час звернутися до проблеми правотворення, процес якого відповідав би соціодинаміці сучасної культури⁶. У царині культурно-історичного поступу юридична норма завжди обумовлена існуючими традиціями певного соціуму,

¹ Костицький, М.В. (2016). Генези діалектичного взаємозв'язку права (правності) та закону (законності). *Філософські та методологічні проблеми права*, 2 (12), 9 – 27.

² Гетьман, Є.А. (2014). *Нормотворча діяльність органів виконавчої влади в Україні: правовий зміст і проблемні питання*. Харків: Оберіг, 166.

³ Нечипоренко, А.О. (2013). Поняття та генезис правотворення в Україні. *Часопис Київського університету права*, 2, 70–73.

⁴ Подорожна, Т.С. (2010). Дефінітивні проблеми нормотворення (на прикладі норм цивільного права). *Університетські наукові записки*, 4, 53-56.

⁵ Павлишин, О.В. (2015). Семіотика на межі XIX-XX ст. та її значення для формування сучасної семіотики права. *Філософські та методологічні проблеми права*, 1-2, (9-10), 31-44.

⁶ Подік, І.І. (2016). Правова норма у контексті філософсько світоглядного дискурсу. *Практична філософія*, 4, 79 – 84.

економічним, політичним, морально-етичним та емоційно-психологічним його станом. Традиція, у її позитивному і негативному спрямуванні, є найбільш чутливою у юридичній теорії і практиці. Який би політичний вектор не обрала країна, у правовому полі завжди залишаються попередні напрацювання правотворчої діяльності у вигляді звичок, стереотипів мислення різноманітних та різногалузевих представників юридичної науки. Залучення у правове поле нових норм викликає певну психоемоційну реакцію у людей, що пов'язано з їх намаганням зберегти сталий, звичний спосіб життя і в той же час покращити його.

У філософсько-правовому контексті названа сентенція звучить як проблема не співпадання «ідеї права» та «буття права», які разом створюють суперечливу правову реальність. Про ідеали, які спускаються на землю, як писав К. Маркс, мріють тільки дурні. В аксіоматиці раціоналістичної юриспруденції стало канонічним твердження про те, що у життєдіяльності суспільства ніколи не існувало і не могло бути ідеальних юридичних норм, які б відповідали суперечливій творчій природі людини з її мінливими інтересами і потребами. Як стверджують підручники з теорії держави та права, природне право «не визнає вічного, незмінного для всіх часів і народів права. Воно виходить з того, що у світі існує природне право з історично мінливим змістом»¹.

У концепції екзистенціалістської філософії універсальний зв'язок між ідеєю і її втіленням у життя може розкрити лише мова, яка на думку Е. Гусерля, є оселею буття. Вона втілює ідеї пройдешнього і прийдешнього в тексти, де закарбований досвід практичного освоєння людиною світу. Через тексти як тіло мови, із покоління у покоління передаються конфігурації випробуваних містифікацій реальності і створюються проекти конструювання майбутнього.

У такому дискурсі юридичний текст і закладені у ньому приписи, алгоритми, заборони та дозволи постають соціально-позитивною формою автономізації особи і її інтеріоризації у систему суспільних відносин. Юридичний текст має регулятивний і нормативний конструкт, оперує приписами бажаної моделі поведінки людей як суспільних істот, де біологічно-агресивне локалізується і нівелюється у форми культури.

У вітчизняній традиції на філософсько-марксистському ґрунті мова оцінювалась у двох варіантах: із біосоціологізаторської точки зору як друга сигнальна система, що допомагала у взаєминах вищих живих істот, а людська мова разом із трудом розглядалася факторами виникнення самої людини. У філософсько-антропологічному варіанті мова інтерпретувалася як натуралізований факт свідомості, «практична свідомість», завдяки якій свідомість однієї людини стає доступною іншій і соціуму загалом.

У наш час у науково-теоретичному континуумі поширюється західноєвропейська філософсько-лінгвістична думка, яка спрямовує методологію наукового світосприйняття через аналіз мовленнєвих структур. Логічний позитивізм знаходить у слові і реченні, у поняттях і судженнях, в умовиводах і логіці аргументації, тобто структур, притаманних мові того чи іншого народу, соціальним верстам, стратам, мультикультурному середовищу чи іншим групам мікросоціуму ознаки не лише культурної цивілізованості, а й матеріал для розширення та поглиблення пізнавальної діяльності.

В епоху постмодерністської культури архітектоніка мови, її термінологічний арсенал замінюють сутність процесів і речей, які вони позначають. Мова у такому сенсі виступає не лише прототипом, а й стимулятором, можливо, нових або просто бажаних соціальних відносин. У філософії «надраціоналізму» К. Леві-Стросс обґрунтовує теорію комунікації, яка, на його думку, долає протилежність між мовно-символічними ознаками тих речей, що нею позначаються. У прагматизмі Ч. Пірса знак, особливо мовний, має іконічний характер або слугує поштовхом, символом і здатний збуджувати в адресата різні емоції і бути індексатором певної мотивації до дії. У подальшому їх вчення лягли в основу філософсько-сеmiotичної концепції Ч. У. Морріса, який визначив такий підхід як галузь семиотики, що вивчає закономірності мовного конструювання за аналогією соціальних зв'язків.

Юридична норма не є самодостатньою витівкою добродійного чи зловмисного наміру суб'єкта нормотворення, а завжди ґрунтується на політичній доцільності і вимагає схвалення чи осуду оточуючого соціального середовища. У такому сенсі вона передбачає не лише декларативно-імперативного наголосу, а й комунікативно-дискурсивного аналізу. Він складається із поєднання понять «комунікативний» (лат. *communicativus* – той, що стосується передачі інформації

¹ Марченко, М.Н. (2000). *Теорія державства и права*. Москва, Зерцало, 71.

за допомогою мови) та «дискурс» (фр. *diskursif*, від лат. *diskursus* = роздум), що означає сукупність висловлювань, які стосуються певної проблематики; міркування задля встановлення істини¹.

Комунікативно-дискурсивна методологія дозволяє розглядати нормотворення не як одноактну дію, а як ланцюг, котрий складається із поступових багатоетапних ланок, яка передбачає здійснення шляхом логічних умовиводів, обґрунтованих попередніми роздумами. Цей процес починається із проектування норм, потім настає етап узгодження їх із суб'єктами законодавчої ініціативи, де обговорюються доцільність та просторово-часові соціальні параметри їх дієвості, а також умови прийняття у практику застосування. Завершальним етапом є процес його впровадження, прийняття до реалізації і нарешті – емпіричний та науковий супровід перевірки його соціальної ефективності, на підставі чого відбувається корегування або позбавлення чинності².

Як бачимо, кожен із етапів формулювання норми передбачає обговорення, узгодження тексту мови, яка має відображати складні суспільні процеси, бути максимально лаконічною і в той же час глибоко змістовною. У юридичній нормі закладається ідея права, а в її застосування – реалізація поставленої мети. Елементи конвенціоналізму притаманні оформленню нормативних приписів з давності, де зміст відображає волю суб'єкта нормотворення, а форма викладу мовленнєву культуру, що є виявом самоідентифікації народу. У більш широкому плані смисл юридичної норми сягає культурно-історичних вимірів. Логіка їх смислу полягає у співпаданні або не співпаданні поставленої мети і кінцевого результату, що у одних випадках призводить до подальшого розвитку їх регулятивної функції, а в інших – відмиранню, втраті чинності. У динаміці нормотворення відбувається верифікація життєздатності законів та нормативно-правих актів. Хаотична суміш діючих у різні історичні періоди життєдіяльності суспільства в одне ціле, призводить до безладу у правовій реальності, породжує правовий нігілізм у громадян і спонукає до свавілля влади та її юридичних інституцій. У юридичній мові віддзеркалюється всі перипетії культури і науки того чи іншого періоду нормотворення.

У сучасному практичному і теоретичному правовому полі накопичуються розбіжності дефініцій, термінів, що призводить до аморфності текстуальних смислів, викликало плутанину у їх змістовій інтерпретації. У наслідок інтегративних процесів, що відбулися у науці на початку ХХІ ст., у юридичній мові постійно використовуються терміни з інших галузей науки, що спричинило поліфонію теоретико-методологічних засад конструювання різнопланових юридичних норм.

Про концептуальний, інтегративний, систематизований підхід у правовій науці пишуть багато юристів. «Враховуючи той факт, що на сучасному історичному етапі розвитку домінуючим є світоглядний інтегративний підхід до права, то на основі наукових фактів, суджень, гіпотез, концептуальних засад є всі підстави для формування теорії правового регулювання як узагальнення попереднього наукового пошуку»³.

Щоб зберегти спадкоємність і концептуальну цілісність у юридичному нормотворенні доцільним в його теоретико-методологічному аналізі є застосування парадигмального підходу, що базується на аналітичній філософії.

Як відомо поняття «парадигма» виникло в лоні лінгвістичної науки і було запозичене Т. Куном у «філософію науки» для визначення періодизації та систематизації висхідних принципів побудови наукової теорії. Їх нагромадження в ХХ ст. призвело до значного протистояння між різними науковими школами, що стало перепорою для пізнавальної діяльності. Парадигма (грец. *Paradigma* – приклад, зразок) – строго наукова теорія, втілена в систему понять, які виражають істотні риси дійсності⁴.

Проведений дискурс-аналіз проблематики юридично-правових досліджень нормотворення дозволяє говорити про необхідність концентрації зусиль юристів і філософів на змістовному вивченні основних тенденцій і закономірностей правового нормотворення на основі класифікацій за окремими історичними періодами і відповідними філософсько-культурологічними засадами⁵.

¹ Дубчинський, В.В. (2006). *Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів* Харків: Школа, 1008.

² Ковальський, В.С. (2005). *Правотворчість: теоретичні та логічні засади*. Київ: Юрінком Інтер, 192.

³ Бошицький, Ю.Л. (2010). *Правоутворення в Україні: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*. Київ: Видавництво Європейського університету, 11.

⁴ *Советский энциклопедический словарь* (1979). Москва: Советская энциклопедия, 977.

⁵ Подік, І.І. (2016). Парадигмальний підхід у філософсько-правовій методології юридичного нормотворення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 4 (101), 143–155.

Виходячи із філософсько-світоглядного контексту юридичного нормотворення, запропонуємо два підходи використання терміна «парадигма»: *перший підхід*, термін «юридична парадигма», котрий використовується в аналізі методологічних засад юридичної науки, що зумовлює визначення тенденцій у правовому нормотворенні та його термінологічний арсенал. У даному випадку систематизація здійснюється у відповідності з періодизацією філософії науки: 1) період класичної юриспруденції; 2) період некласичного правознавства 3) період постнекласичного юридично-правового мислення.

У класичній юриспруденції можна виділити також два етапи: 1) той, що характеризує в античній культурі перехід від асоціативного до логічного способу мислення. Для виразу свого світогляду Платон і Аристотель звернулись до концепцій раціоналістичного трактування всесвіту і людини в ньому, використовуючи такі поняття як «*логос*», «*арете*», «*метром*», «*теміс*(«*themis*»)), «*dike*(«*dike*»)) і «*номос*(«*nomos*»))». З часу домінування у світогляді древніх греків «*логоса*» що, означає «слово», «*номос*» отримує значення встановленого владою закону для блага людської спільноти («*арете*», що означає людську гідність та інші чесноти). «*Діке*» і «*номос*» означають порядок, право, правосуддя, справедливість, тобто, право поєднується зі справедливим суспільним порядком і виглядає як добродійність від поліса – міста, держави, що опікується інтересами громадян. Юридична норма в цей час трактується як «*міра*» добра і справедливості, що власне ототожнювались, а право розуміється як «*правність, правильність, слухняність*».

2) Правове нормотворення виходить на новий рівень легітимізації юридичних законів, які хоч і упорядковували суспільне життя, але передусім дбали про вищі верстви суспільної ієрархії. Правова норма протиставлялась і обмежувала свавілля правителів. Звідси започатковується проблема права і не-права, правового і не-правового закону, інтерпретація яких продовжилась і посилилась в епоху буржуазних революцій аж до історії нового часу, коли стали відроджуватися рецепції Римського права. Історія політико-правових учень відрізняє юридичне нормотворення від правового, оскільки не кожна юридична норма може характеризуватись як правова, що виражає, захищає і розвиває інтереси громадян. Свобода волі стає центральною філософсько-правовою проблемою від Августина Блаженого до Імануїла Канта.

У некласичній юридичній парадигмі епохи Модерну процес юридичного нормотворення розглядається як правотворення, що здійснюється під егідою зіставлення концептів природного, наділеного людиною від природи, та позитивного, як обов'язкових приписів держави відносно її громадян. Філософія права зосереджує свої зусилля на тому як у позитивному праві віддзеркалюється природне: розглядає людину як продукт культури, або як найпростіший природний елемент, з яким можновладцям можна не рахуватись у політичній доцільності. Наразі це становить одну із болісних проблем українського сьогодення, коли реформується вся система правосуддя, правоохоронна, правоуправлінська, правовиконавча, правозастосовча та інші соціальні інституції. Власне українська правова система знаходиться у стадії переходу від класичної до некласичної парадигми.

У постнекласичній юриспруденції змінюється тональність правової норми, яка не може бути універсальною, розрахованою на всі випадки життя, а тому її основний акцент фокусується навколо створення альтернативних форм поведінки людей, передбачає можливі варіанти відхилення від припису в межах культурно-гуманістичного її змісту. Але гуманізм – це не «вседозволеність», що вбиває людське в людині і культивує дикунство. В той самий час правова норма тільки тоді виявляє свій смисл, коли у того, до кого вона спрямована, існує вибір варіантів поведінки. У структурі змісту правової норми як центральної цеглини правової системи і системи соціального нормотворення закладається подальший демократичний чи авторитарний стиль правління.

Другий, соціокультурний, підхід у визначенні змісту юридичної парадигми, який дозволяє провести систематизацію правового нормотворення, що поєднує вихідні принципи і його соціальні наслідки в той чи інший історичний період функціонування права. Згідно з існуючою у філософії культури періодизацією можна виділити правове нормотворення у концептах західної і східної парадигм культури та тих домінантів, що панували у філософсько-світоглядній культурі мислення того чи іншого періоду. З огляду на це можна констатувати, що не кожен юридичну норму можна розглядати як правову, а лише ту, яка акумулює в собі соціокультурний гуманістичний потенціал минулого й майбутнього. Натомість поняття «правотворчість» за змістом відображає культурно-історичний процес, є соціокультурним феноменом, а юридична нормотворчість складає один із центральних її конструктів. Таким чином, «правова норма» і «юридична норма» являються

тотожними, але не ідентичними поняттями. У правозастосуванні, – пише суддя О. Я. Сметаняк, – «правова норма є схемою тлумачення поведінки. Норма є узагальненим певних типів соціальної поведінки. Обставини справи тільки завдяки нормі набувають юридичного значення»¹.

Висновок. У структурі змісту правової норми як центральної цеглини правової системи і системи соціального нормотворення закладається подальший демократичний чи авторитарний стиль правління. У цьому полягає прогностична сила правової норми, яка поєднує примусову і вільну дію, відтворюючи суперечливу натуру окремого індивіда та спільноти. До того ж, різноманітні соціальні норми, в тому числі правові, відтворюють усталеність правил поведінки людей у різних суспільствах із гомогенними та гетерогенними культурами.

References:

1. Ibragimov, M.M. (1995). *Filosofiya prava yak samostiyna naukova distsiplina* [Philosophy of Law as an independent scientific field]. *Filosofski problemi prava ta pravoohoronnoyi diyalnosti spivrobotnikiv OVS* [Philosophical Problems of law and law enforcement activity]. Kyiv: Ukrayinska akademiya vnutrishnikh sprav, 3 – 7. [in Ukrainian].
2. Kostitskiy, M.V. (2016). *Genezi dialektichnogo vzaemovv'yazku prava (pravnosti) ta zakonu (zakonnosti)* [Genesis of dialectical relationship between law (lawfulness) and legislation (legality)]. *Filosofski ta metodologichni problemi prava* [Philosophical and methodological problems of law], no. 2 (12), 9 – 27. [in Ukrainian].
3. Getman, E.A. (2014). *Normotvorcha diyalnist organiv vikonavchoyi vladi v Ukrayini: pravoviy zmist i problemni pitannya* [Rulemaking activity of executive power in Ukraine: legal content and issues]. Kharkiv: Oberig. [in Ukrainian].
4. Nechiporenko, A.O. (2013). *Ponyattya ta genezis pravotvorennya v Ukrayini* [The concept and genesis of lawmaking in Ukraine]. *Chasopis Kiyivskogo universitetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], no. 2, 70–73. [in Ukrainian].
5. Podorozhna, T.S. (2010). *Definitivni problemi normotvorennya (na prikladi norm tsivilnogo prava)* [Definitive issues of rulemaking (on the example of civil law)]. *Universitetski naukovі zapiski* [University research notes], no. 4, 53-56. [in Ukrainian].
6. Pavlishin, O.V. (2015). *Semiotika na mezhi XIX-XX st. ta yiyi znachennya dlya formuvannya suchasnoyi semiotiki prava* [Semiotics at the border of the nineteenth and twentieth centuries and its importance for formation of modern semiotics of law]. *Filosofski ta metodologichni problemi prava* [Philosophical and methodological problems of law], no. 1-2, (9-10), 31-44. [in Ukrainian].
7. Podik, I.I. (2016). *Pravova norma u konteksti filosofsko svitoglyadnogo diskursu* [Legal rule in the context of philosophical and ideological discourse]. *Praktichna filosofiya* [Practical philosophy], no. 4, 79 – 84. [in Ukrainian].
8. Marchenko, M.N. (2000). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of State and Law]. Moscow, Zertsalo. [in Russian].
9. Dubichinskiy, V.V. (2006). *Suchasniy tлумachniy slovník ukrayinskoyi movi: 65 000 sliv* [Modern explanatory dictionary of Ukrainian language: 65 000 words]. Kharkiv: Shkola. [in Ukrainian].
10. Boshitskiy, JU.L. (2010). *Pravotvorennya v Ukrayini: teoretiko-metodologichni ta prikladni aspekti* [Lawmaking in Ukraine: theoretical, methodological and empirical aspects]. Kyiv: Vidavnistvo Evropeyskogo universitetu. [in Ukrainian].
11. *Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Soviet Encyclopedic Dictionary] (1979). Moscow: Sovetskaya entsiklopediya. [in Russian].
12. Smetanyak, O.Ya. (2015). *Diyalnist yak ratsionalna rozrizenennya regulativnogo ta normativnogo v pravi* [Activity as a rational distinction between regulatory and normative in law]. *European political and law discourse*, Volume 2, Issue 2, 153 – 160. [in Ukrainian].
13. Podik, I.I. (2016). *Paradigmalniy pidhid u filosofsko-pravoviy metodologiyi yuridichnogo normotvorennya* [Paradigmatic approach in philosophical and legal methodology of legal rulemaking]. *Naukoviy visnik Natsionalnoyi akademiyi vnutrishnikh sprav* [Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs], no. 4 (101), 143 –155. [in Ukrainian].
14. Kovalskiy, V.S. (2005) *Pravotvorchist: teoretichni ta logichni zasadi* [Lawmaking: theoretical and logical principles]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

¹ Сметаняк, О.Я. (2015). Діяльність як раціональна розрізнення регулятивного та нормативного в праві. *European political and law discourse*, Volume 2, Issue 2, 153 – 160.